

ՌՈՒԲԵՐՏ ԹԱԹՈՅԱՆ

Պատմական գիտ. թեկնածու,

«Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ» հիմնադրամ

Կ. ՊՈԼՍԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆԻ՝ ԱՐԵԽՏՆԱՅՈՒԹՅԱՆԸ ՎԻՃԱԿԱԳՐԵԼՈՒ 1914 Թ. ՁԵՌՆԱՐԿՆԵՐԸ

Սկիզբը՝ թիվ Է.

ԲԱԼՈՒԻ ԹԵՄ

Բալուի թեմ փետրվարի 17-ի շրջաբերականը չէր հասել: Այդ փաստաթղթի մասին թեմի առաջնորդ Եզնիկ եպիսկոպոս Գալփագճյանը իմացել էր պատրիարքարանի մեկ այլ՝ հուլիսի 5-ով թվագրված շրջաբերականից: 1914-ի օգոստոսի 8 (21)-ին պատրիարքարան ուղարկված նամակում նա մասնավորապես գրում էր. «Սույն շրջաբերականով ըստած էր նաև թե փետր. 17 թիվ շրջաբերականով մը յանձնարարուած է Ձեզ պատրաստիլ հոդային գրաւումներու լիակատար ցուցակը իրենց բոլոր ձեւերովը: Թող ներուփ մեզ յայտնելու, թէ այդպիսի շրջաբերական մը ժամանած չէ հոս, հանեցէ՛ք ուղարկել օրինակը ի գիտութիւն մեզ եւ ի կիրարկումն»¹:

Շրջաբերականին առնչվող՝ թեմից այլ գրություններ Տեղեկատու դիվանի պահոցը չի պարունակում:

Այսպիսով, եթե ամփոփենք, ապա ըստ Տեղեկատու դիվանի պահոցի նյութերի, 1914-ի հուլիսի վերջերի գրությամբ, այսինքն՝ մինչև Առաջին աշխարհամարտի սկիզբ, միայն էրգրումի, Երզնկայի, Կյուրինի, Ամասիա-Մարզվանի եւ Շապին Գարահիսարի թեմերից էին ստացվել փետրվարի 17-ի շրջաբերականով պահանջված տվյալները: Սեբաստիայի, Եւդոկիայի, Վանի, Բաղեշի եւ Մալաթիայի թեմերը պատասխան գրություններով հաստատել էին շրջաբերականի ստացումը եւ խոստացել էին ի կատար ածել դրանում նշված հանձնարարականները: Հաշվի առնելով, որ նշված թեմերից այլ գրություններ Տեղեկատու դիվանի պահոցում մեզ գտնել չի հաջողվել, կարելի է ենթադրել, որ պահանջված տվյալները կամ չեն ուղարկվել կամ էլ դրանք կորսվել են²: Տրապիզոնի թեմից ուղարկված վի-

¹ Նույն տեղում, Մ 995:

² Ինչպես վերը նշվել էր, Կյուրինի եւ Ամասիա-Մարզվանի վիճակագրությունները մենք կարողացել ենք հայթայթել Փարիզի ՀԲԸՄ Նուբարյան գրադարանի պահոցից: Ձեռք բացառում,

ճակագրությունը, ինչպես նշել ենք, պատասխան է ոչ միայն եւ ոչ այնքան փետրվարի 17-ի շրջաբերականով պահանջվածին, այլ նախորդ՝ 1913-ին կազմակերպված ձեռնարկին: Բաբերդի, Դիարբեքիի եւ Բալուի թեմերը փետրվարի շրջաբերականի մասին տեղեկացել էին մեկ այլ՝ հուլիսի 5-ի շրջաբերականից՝ խնդրելով Պատրիարքարանից այն կրկին ուղարկել:

Կարելի է ենթադրել, որ Պատրիարքարանը կշարունակեր հետապնդել փետրվարի 17-ի եւ հաջորդող շրջաբերականներով թեմերից պահանջված վիճակագրությունների ստացումը, սակայն 1914-ի հուլիսի 15 (28)-ին Առաջին աշխարհամարտի բռնկումն այլեւս ժամանակավրեպ դարձրեց ձեռնարկը: 1914 թ. հոկտեմբերի 18 (31)-ին Օսմանյան կայսրությունը՝ որպես Գերմանիայի եւ Ավստրո-Հունգարիայի դաշնակից, մտավ պատերազմի մեջ եւ դեկտեմբերի 3 (16)-ին չեղարկեց բարեփոխումների համաձայնագիրը³, ճանապարհ հարթելով դեպի Հայոց ցեղասպանություն իրականացումը:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 1.

Կ.ՊՈԼՍԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆԻ 1914 Թ.

ՓԵՏՐՎԱՐԻ 17 (ՄԱՐՏԻ 2) -Ի ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆԸ

ԽՈՐՀՐԴԱԲԱՐ

(ՄԻԱՅՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐՈՒՆ ՅԱՏՈՒԿ) Կ. ՊՈԼԻՍ, 17 ՓԵՏՐՈՒԱՐ 1914

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Մօտ տարի եւ կէս առաջ հայկական դժբաղդ դատը վերաբացուեցաւ Բերլինի Վեհաժողովին մասնակցող վեց մեծ պետութեանց կողմէ:

Մեր աղերսներուն վրայ Ազգիս Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճեցաւ ստանձնել իր թշուառ հօտին պաշտպանը եւ իր կողմէ պաշտօն յանձնեց Վսեմ. Պօղոս Բաշա Նուպարին, որ Հայկ. Պատուիրակութեան մը գլուխ կանգնելով ամենամեծ եռանդով եւ ձեռնահաստութեամբ յաղթեց շատ մը խոչընդոտներու եւ Քաղաքական ներկայ ոչ այնքան նպաստաւոր վայրկեաններուն մէջ իսկ, կրցաւ արդիւնքի մը հասնել, որ շատ աւելի նպաստաւոր պիտի ըլլար, եթէ չը բռնկէր մէջ-Բալկանեան երկրորդ պատերազմը:

որ նշված պահանջում կարող են գտնվել 1914-ի փետրվարի 17-ի շրջաբերականի առնչությամբ կազմված այլ վիճակագրություններ եւս:

³ SĖu V. N. DADRIAN, The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus, United Kingdom: Berghahn Books, 2003, էջ 212:

Ազգային Պատրիարքարանս — իր հանգամանքները ներածին չափով — միշտ համերաշխ եւ համախորհուրդ Ազգիս Վեհ. Կաթողիկոսի եւ Վսեմ. Պօղոս Նուպար Բաշայի հետ — իր կարեւոր դերը ունեցաւ Հայկական դատի ներկայ յաջողութեան մէջ, որ աւելորդ կը գտնանք բացատրել: Սակայն անհրաժեշտ կը համարինք այժմէն բնորոշել եւ գնահատել ձեռք բերուած յաջողութիւնը, ըստ այնմ արդիւնաւորելու համար զայն:

Մեծ Պետութիւնները իրենց կողմէ Հայկական հարցի վերջին շրջաններուն, Գերմանիոյ եւ Ռուսիոյ յանձնեցին հետապնդումը մեր դատին:

Գերմանիան Ռուսիոյ հետ համաձայնելու համար, կարգ մը սրբագրութիւններ մտցուց ծրագրին մէջ Ա.— փրկելու համար Օսմ. Կառավարութեան բրեստիժը եւ Բ.— առանց նիւթական ճնշման եւ դժուարութեանց ընդունելի ընելու համար զայն:

Այսպէս կրցաւ միանալ Եւրոպական երկու հակառակորդ խմբակցութեան տեսակէտները, որոնք մինչեւ այսօր համախորհուրդ վարեցին բանակցութիւնները Բ. Դռան հետ եւ եզրակացութեան մը բերին:

Այսօր հաստատուն կերպով երաշխաւորած են այն կէտերը, որ կը ներփակենք: Անոր հաստատման Կայսերական իրատէն պիտի հրատարակուի եւ Պետութեանց պաշտօնապէս հաղորդուի Ընդհ. Երկու քննիչներու անուանման հետ, որ պիտի կատարուի համաձայնութեամբ Եւրոպական պետութեանց՝ մօտ օրէն:

Սոյն համաձայնութիւնը կը պարունակէ Հայկական բարեկարգութեանց հիմնական կէտերը միայն, անոնց մանրամասնութիւնները եւ մեր կարգ մը բաղձանքները պիտի ջանանք, որ մտցուին Ընդհանուր քննիչներու հրահանգներուն մէջ, որ պիտի պատրաստուի վերջիններուս մասնակցութեամբ: Հիմնական սոյն կէտերը թէեւ մեր ազգային բոլոր իղձերուն եւ պահանջներուն ամբողջապէս գոհացում մը չի տար, սակայն կրնանք ըսել նաեւ թէ այն նախաքայլը մըն է, հանգրուան մը, որու միջոցին հայ ժողովուրդը պիտի կարենայ ամփոփուիլ, ապահովուիլ եւ բարգաւաճիլ պայմանով, որ անոնք գործադրուի ուղղամտօրէն եւ ճշտօրէն:

Անցեալի դառն դասերը հարկաւ չէին կրնար լաւատես ընել մեզի շատ մը խոստումներու վերաբերմամբ, սակայն համամիտ ըլլալով հանդերձ, որ ծայրայեղ խանդավառութիւն վնասակար է, անհրաժեշտ է սակայն գիտնալ միանգամայն գնահատել ձեռք բերուած արդիւնքին իրական արժէքը, ըստ այնմ զայն օգտագործելու եւ արդիւնատրելու համար: Ոչ մէկ բարենորոգում, որքան ալ լայն եւ լրին ըլլայ այն, արդիւնք մը չի կրնար առաջացնել,

եթէ Հայ ժողովուրդի բոլոր ուժերը եւ մանաւանդ Ազգ. Իշխանութիւնները չը գիտնան արդիւնաւորել զայն իրենց յամառ աշխատութիւններովը եւ հեռատես ու խելացի գործելակերպովը: Ձեռք բերուած սոյն հիմնական կէտերու արդիւնաւորման տեսակէտէն ամենէն կարեւոր եւ անմիջական ձեռնարկները հետեւեալներն են, որ յանձնելով ձեր լուրջ ուշադրութեան կը հրաւիրենք անմիջապէս միջոցներ խորհիլ անոնց ժամ առաջ ի կատար ածման ամենախիստ խորհրդապահութեամբ:

Ա.— ՎԻՃԱԿԱԳԻՐ — Հայկական բարեկարգութեան ներփակ համաձայնագրէն պիտի տեսնէք, որ Հայերու մասնակցութիւնը մինչեւ հիմնական մարդահամարի կատարուիլը, վիլայէթի ժողովներուն համար (Մէճլիսի ումումին Վիլայէթի էնձիմէ մէնի) Վան եւ Բիթլիս Վիլայէթներուն մէջ պիտի գործադրուի կէս առ կէսի դրութեամբ, իսկ միւս բոլոր վիլայէթներուն մէջ համեմատական, հիմնուած մահմէտականներուն համար Երեսփոխանական վերջին ընտրութեանց տոմարներու, իսկ Քրիստոնեաներուն՝ Իրենց Առաջնորդարաններու կողմէ ներկայացուած ցանկերու վրայ:

Ասկէ կը բղխի ուրեմն, որ շուտով պիտի ձեռնարկուի Ընդհանուր մարդահամարի՝ Եւրոպացի մասնագէտի մը հսկողութեան տակ, մինչ այդ, քանի որ Առաջնորդարաններու ցուցակներու վրայ պիտի որոշուի հայերու մասնակցութեան չափը, ուրեմն կըմբռնէք անշուշտ թէ որքան մեծ կարեւորութիւն պիտի ունենան լիակատար եւ ճշգրիտ ցուցակներ Հայ ազգաբնակչութեան:

Արդ, անցեալ տարի թէեւ մեր հարցացուցակներուն վրայ կազմած եւ դրկած էք Ձեր թեմի հայերուն թիւերը, բայց ի նկատի ունենալով ներկայիս անոր ահագին կարեւորութիւնը մեզ համար, կը յանձնարարենք ձեզ ձեռնարկել ամմիջապէս սրբագրելու, լրացնելու եւ մանրամասնելու վիճակագրութեան այն տախտակները, որոնք պատրաստած էիք մեր պահանջին վրայ: Այդ աշխատութիւնը կատարելէ վերջ բնագիրը առանձին տոմարներու մէջ կարճանագրէք — վաւերացնելով ձեր եւ Գաւառական Վարչութեան ստորագրութիւններով — իսկ մէկ պատճէն փութով կը յղէք Պատրիարքարանս: Աւելորդ անգամ մը եւս կը շեշտենք, որ վիճակագրութիւնը շատ մանրամասն եւ ըստ կարելոյն ստոյգ պիտի ըլլայ (գիւղէ գիւղ) որ փութով ի գլուխ պիտի հանուի՝ ձեռնահաս եւ բարեխիղճ յատուկ անձերու յանձնելով այդ աշխատութեան պատրաստութիւնը:

Բ.— ՀՈՂԱՅԻՆ ՀԱՐՅ — Բարենորոգման սոյն հիմերու մէջ պիտի գտնէք

նաեւ յօդուած մը մեր երկրի ամենակենսական հարցին – հողային խնդրի մասին, որ պիտի լուծուի Ընդհ. քննիչներու անմիջական հսկողութեան տակ:

Այդ առթիւ հողային հարցի մասին Ընդհ. քննիչներուն ամբողջական գաղտաբար մը տալու եւ մեր արդար պահանջները պաշտպանելու ու լիովին բաւարարութիւն ստանալու համար, պէտք է որ մեր բոլոր թեմերը պատրաստ ունենան թեմին մէջ գտնուող ամէն տեսակի եւ ձեւի հողային գրաւումներու ամենաճշգրիտ եւ մանրամասն ցուցակները՝ անհատի, Ազգային հիմնարկներու, Վանքերու հողերու եւ կալուածներու, ինչպէս նաեւ անոնց քանակի, տարածութեանց, անոնց արժէքի, գրաւող անձերու եւ գրաւուած եղանակի մասին: Սակայն ամէն կերպ պիտի ստուգէք, որ չափազանցութիւններ չը մտնան անոնց մէջ՝ զի Եւրոպացի պարկեշտ պաշտօնեայ մը չը հանդուրժելով անոնց, մէկ աղաւաղում մը միայն բաւ է նախապաշարելու զանոնք մեր հողային արդար պահանջներուն նկատմամբ:

Գ. – ՊԱՇՏՈՆԵԱՆԵՐ – Բարենորոգման հիմնական կէտերու մէջ պիտի գտնէք նաեւ յօդուած մը, որ կորոշէ, ըստ կարելոյն, կէս առ կէս համեմատութիւնը ընդունելու բոլոր նահանգներու մէջ պաշտօնեաներու եւ ապահովութեան ուժերու համար:

Այս ամենակարեւոր պայմանէն լիապէս եւ անմիջական կերպով – գոնէ հնարաւորութեան սահմաններու մէջ – օգտուելու համար, այժմէն անմիջապէս պիտի ձեռնարկել պատրաստելու վիճակագրութիւն մը բոլոր հայ կամ քրիստոնեայ պաշտօնէութեան, ներփակ հարցումներուն համաձայն, եւ օրինակ մը ղրկել մեզ:

Կը փափաքէինք գիտնալ նաեւ թէ ժանտարմեաներու եւ Բօլիսներու ներկայ ամսականներով պիտի յաջողի՞ մեզի գտնել բաւարար թիւով Հայ եւ Քրիստոնեայ թեկնածուներ՝ ժանդարմի եւ Բօլիսի պաշտօններուն համար, որպէս զի կարենամք լրացնել ընդունուած սոյն երկու գլխաւոր պայմանները, որ, ինչպէս գիտէք, միակ գրաւականն են արդար վարչութիւն մը ստեղծելու եւ ապահովելու մեր կեանքը եւ ինչքը:

Ահա այն գլխաւոր եւ անմիջական նախապատրաստական ձեռնարկները, որոնք ձեռք պիտի զարնուի ժամ առաջ խոհեմութեամբ եւ խորհրդապաշտութեամբ:

Հաճեցէք հաղորդել մեզ սոյն նամակը ստացած ըլլալնիդ եւ ձեր կարծիքը վերոյիշեալ առաջարկութեանց շուտափոյթ կարգադրման մասին:

ՄՆԱՄՔ ԱՂՕԹԱՐԱՐ

ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՀԱՅՈՅ ԹՈՒՐՔԻՈՅ

ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵԼ ՄԱՆՐԱՄԱՍՆԱԲԱՐ ՀԵՏԵԻՆԱԼ ՀԱՐՑՈՒՄՆԵՐՈՒՆ

1.— Վիլյայէթիդ (Սանճագներով, գազաներով եւ նահիէներով) մէջ պետական բոլոր պաշտօնեաներու ընդհանուր թիւը (իւրաքանչիւր դիւանին զատ—զատ)՝ Վարչային, Դատական, Ոստիկանական եւ այլն:

2.— Իւրաքանչիւր Դիւանին մէջ որքան հայ կամ Քրիստոնեայ պաշտօնեաներ կան:

3.— Անոնց անունները, տարիքը, պաշտօնը, քանի տարի պաշտօնավարած են եւ ո՞ր, անոնց ազգային եւ բարոյական կեանքը, ի՞նչ դպրոցական կրթութիւն ունին, ի՞նչ լեզուներ գիտեն, լրացուցած են երկրի օրէնքով եւ կանոններով որոշուած պայմանները (Դատական պաշտօնեաները՝ հուգուգէն, իսկ Վարչային մեծ պաշտօնեաները՝ միւլքիէյէն վկայուած ըլլալը) կամ որո՞նք լրացուցած են:

4.— Երկրի օրէնքով եւ կանոններով որոշուած պայմանները լրացնող քանի մահմետական պաշտօնեաներ կը գտնուին եւ ո՞ր ճիւղերու մէջ:

5.— Յուցակագրել հայ կամ Քրիստոնեայ այն անձերու անունները, որոնք թէեւ ներկայիս պետական պաշտօնեայ չեն, բայց ունին յարմարութիւններ ստանձնելու ո եւ է պաշտօն: Անոնց մասին եւս տեղեկութիւններ նշանակել համաձայն 3-րդ կէտին հարցերուն եւ աւելցնելով նաեւ հետեւեալները — այսօր ի՞նչ պաշտօն ունին անոնք, երբ եւ իցէ պետական պաշտօնեայ եղած են, ու՞ր եւ քանի տարի, պետական ի՞նչ պաշտօն ստանձնելու յարմարութիւն ունին:

6.— Նահանգիդ մէջ ներկայիս ո՞րքան ժանտարմ կամ Ոստիկան կայ: Ատոնցմէ ո՞րքան հայ կամ քրիստոնեայ են:

Կը խնդրուի պատասխանել լուրջ եւ խոհեմ ուսումնասիրութենէ մը վերջ, ըստ կարելոյն փութով:

Սոյն ձեռնարկը խորհրդաբար կատարելու պատճառով յարմար դատուեցաւ ներփակ շրջաբերականները յղել միմիայն Վիլյայէթի եւ Սանճագներու Առաջնորդութեանց, հետեւաբար Վիլյայէթիդ մէջ գտնուող միւս Թեմերուն ուսումնասիրութիւնը Ձեր Հրահանգով կատարել տալէ վերջ, պէտք է ամփոփէք եւ փութով ղրկէք մեզի:

Աղբիւր՝ Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքարանի Տեղեկատու դիւանի պահոց, Մ 895—898:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 2.

1914 Վիճակացոյց Կիրնոյ Առաջնորդական թեմին պատկանող Կիրին, Տարէնտէ, Գանդալ եւ Պիւնեան գաւառակներու հայ երկսեռ բնակչութեան

Անուն գիւղի եւ քաղաքի	Թիւ տան	Թիւ արականաց	Թիւ իգականաց	Համագումար
Կիրին	1159	4336	4070	8406
Գարահիսար եւ Գաւազ	111	312	318	630
				9036
Տարէնտէ	312	1095	928	2023
Աշոտի	196	574	529	1113
				3126
Գանդալ	159	506	462	968
Մաներլըզ եւ Գէօրէն	246	984	935	1919
Մադարա	105	497	454	951
Պօզ Արմատ	25	120	184	224
Գոմսուր եւ Ա. Գալէ	47	166	177	343
Եարհիսար	83	365	338	703
Ուշաղ	205	1011	988	1999
				7107
Էֆրէկ (Պիւնեան)	400	—	—	2700
Սար օղլան	50	—	—	336
Սըլլըրն	117	—	—	829
Կիկի	45	—	—	350
				4215

1914 Վիճակացոյց Կիրնոյ Առաջնորդական վիճակին պատկանող Թեմօս գաւառակի հայ երկսեռ բնակչութեան

Անուն գիւղի կամ քաղաքի	Թիւ տան	Թիւ արանց	Թիւ կանանց	Համագումար
Շար Գըշլա	44	135	122	257
Գարակէօլ	231	1013	972	1985
Չէփնի	124	722	667	1389
Լիսանլու	138	772	744	1516
Ղազի Մադարա	79	400	390	790

Ալաբիլիսէ	22	141	134	275
Գորտլու Գայա	24	166	146	312
Գանթարօզ	43	241	217	458
Թօփան	78	339	317	656
Թէմէնի	20	118	104	222
Եափալթուն	111	565	521	1086
Փաշա	45	192	183	375
Թէմէն	76	430	389	819
Պաթէրին Զէլիւմէ	75	442	402	844
Գալաթունար	91	349	331	680
Տէնտիլ	186	998	991	1989
Պուրհան	105	544	472	1016
Կէմէրէկ	599	2771	2441	5212
Պահար Էօզիւ	4	20	21	41
	2095	10358	9564	19922

Ամփոփում

Կիրին գիւղաքաղաքի հայ երկսեռ բնակչութիւն	8406
[Կիրին գիւղաքաղաքի հայ] կաթոլիկներու [երկսեռ բնակչութիւն]	559
[Կիրինի] Գարանիսար եւ Գաւազ գիւղերու [հայ երկսեռ բնակչութիւն]	630
Տարէնտէ գաւառակի հայ երկսեռ [բնակչութիւն]	3126
Գանդալ [գաւառակի հայ երկսեռ բնակչութիւն]	7107
Պիւնեան [գաւառակի] եւ գիւղերու [հայ երկսեռ բնակչութիւն]	4215
Թենօսի [գաւառակի հայ երկսեռ բնակչութիւն]	19922
	43965

Աղբիւր՝ Փարիզի ՀԲԸՄ Նուբարյան գրադարանի պահոց, *BNu/APC/DOR 3/2*, թերթ 36:

Հավելված 4.

Ընդհ. մարդահամար հայ բնակչության վիճակին Շ. Գարահիսարի

		1913				1914		
		Արու	Էգ	Գումար		Արու	Էգ	Գումար
1	Շ. Գարահիսար	2607	2311	4918		2636	2335	4971
2	Թամզարա	794	724	1518		755	692	1447
3	Լրթառին	45	41	86		49	40	89
4	Ջրտախ	328	342	670		340	360	700
5	Ճէշէօյ	4	3	7		11	8	19
6	Միպէտի	377	375	752		394	380	774
7	Անէրղի	319	327	646		329	351	680
8	Պուսէյիտ	250	260	510		300	317	617
9	Չօնլու	12	11	23				
10	Անդրէաս	1411	1338	2749		1437	1311	2748
11	Բիւրֆ	882	834	1716		832	830	1662
12	Էսֆիշէնր	191	161	352		225	205	430
13	Համամ	100	97	197		105	98	203
14	Չօրխախ	50	50	100		56	48	104
15	Թանուրնըգ	26	27	53		28	26	54
16	Չամլընա	22	23	45		25	22	47
17	Սիս	398	389	785		422	419	841
18	Եէնի գիւղ	104	110	214		110	101	211
19	Մշակնոց	422	422	844		436	431	867
20	Կթանոց	229	196	425		230	211	441
21	Գումէշտուն	62	45	107		63	50	113
22	Զիֆթլիկ	38	38	76		46	49	95
23	Վարի Ածպտէր	435	440	875		464	457	921
24	Վերի Ածպտէր	803	811	1614		900	898	1798
25	Լըրան	52	52	104		78	68	146
26	Ադրավիս	474	449	923		524	479	1003
27	Ալամոնիկ	108	111	219		121	137	258
28	Խիւրտիկ	78	61	139		99	75	174

29	Իզելնի	13	16	29		13	14	27
30	Ղավախ	22	19	41		21	17	38
31	Սելինաթիկ	184	191	375		189	186	375
32	Ավսումտու	63	63	126		71	53	124
33	Աղուանիս	436	376	812		454	391	845
34	Ապանա	226	218	444		235	231	466
35	Դմլուն	95	78	173		91	86	177
36	Ալրնօրա	19	18	37		19	18	37
37	Մըշաղ	45	45	90		24	26	50
38	Մէսուաիյէ	70	70	140		65	50	115
39	Մահմուտ	175	175	350		316	299	615
40	Էֆշէրէ	15	15	30		31	26	57
		11 984	11 330	23 314		12 544	11 795	24 339

Աղբյուր՝ Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքարանի տեղեկատու դիվանի պահոց, Մ 943–944:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

1912–14 թթ. հայկական բարենորոգումների շուրջ միջազգային դիվանագիտական գործընթացների ծիրում, ի պաշտոնե Օսմանյան կայսրության հայ համայնքը ներկայացնող կառույցը՝ Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքարանը սեւեռուն ուշադրություն է դարձրել արեւմտահայության թվաքանակի եւ Արեւմտյան Հայաստանում այլ ժողովրդակրոնական խմբերի նկատմամբ հայերի հարաբերակցության վերաբերյալ վիճակագրական տեղեկություններ հավաքելու եւ դրանց հիման վրա վիճակագրություններ կազմելու աշխատանքների վրա:

Ներկա հոդվածում լուսաբանվում են 1914 թ. հունվարի 26-ին (փետրվարի 8) հայկական բարենորոգումների վերաբերյալ ռուս-թուրքական համաձայնագրի ստորագրումից առ Առաջին աշխարհամարտի սկիզբ արեւմտահայությունը վիճակագրելու ուղղությամբ Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքարանի ձեռնարկները: Հետազոտությունը հիմնված է Պատրիարքարանի Տեղեկատու դիվանի պահոցում պահվող նախկինում չհրատարակված վավերագրերի վրա:

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքարան, Հայկական հարց, Արևմտյան Հայաստանի ազգաբնակչություն, արևմտահայության թիվ, վիճակագրություն:

РЕЗЮМЕ

В контексте международных дипломатических процессов 1912–1914 гг., связанных с «вопросом армянских реформ», Константинопольский Армянский Патриархат, будучи официальным представителем армянской общины Османской империи, сосредоточил усилия на сборе статистических данных о численности западных армян, их доле среди других этнорелигиозных групп Западной Армении, а также на составлении соответствующих отчетов.

В статье рассматриваются инициативы Константинопольского Армянского Патриархата по сбору статистических данных о западных армянах в период от подписания русско-турецкого соглашения об армянских реформах (26 января / 8 февраля 1914 г.) до начала Первой мировой войны. Исследование основано на ранее неопубликованных документах из архива Информационного бюро Патриархата.

SUMMARY

Within the framework of international diplomatic negotiations on Armenian reforms (1912–1914), the Armenian Patriarchate of Constantinople, as the official representative of the Armenian community in the Ottoman Empire, focused on collecting statistical data on the number of Western Armenians, their proportion relative to other ethnoreligious groups in Western Armenia, and compiling corresponding reports.

This article examines the initiatives of the Armenian Patriarchate of Constantinople to gather statistical data on Western Armenians from the signing of the Russo-Turkish agreement on Armenian reforms on January 26 (February 8), 1914, until the outbreak of World War I. The study is based on previously unpublished documents from the archive of the Patriarchate's Information Bureau.